

**ВОЙНАТА ЗА ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ (1877 – 1878) В ДОКУМЕНТИ, СЪХРАНЕНИ В НАУЧНИЯ АРХИВ НА БАН
ПО ПОВОД НА 135-ГОДИШНИНАТА ОТ НАЧАЛОТО НА РУСКО - ТУРСКАТА
ОСВОБОДИТЕЛНА ВОЙНА**

Габриела Вапцарова, Дарина Илиева – Научен архив БАН

“Русия е водила многобройни войни с Турция. Но нито една не е била така народна в Русия, както днешната. От императора, суверен, добросърдечен, какъвто не е имало никога досега, до последния войник, до последния селянин, всички са готови да пожертват покой, богатство, живот, за да освободят българите от петвековното иго на турците.”

15(27) юни 1877 г. (1)

В поредицата от съдбоносни събития, определящи историческото развитие на българския народ, Руско-турската освободителна война (1877–1878) заема особено важно място. След отказа на Турция да се съобрази с дипломатическите усилия от страна на Великите сили за уреждане на Източната криза по мирен начин на 12 (24) април 1877 г. руският император Александър II подписва в Кишинев “Манифест за обявяване война на Турция”.

На това величаво събитие от най-новата история на България, завършило с подписването на мирния договор в Сан Стефано, е посветена настоящата статия. Научният архив на БАН пази уникални документи, снимки и спомени, които проследяват отделни епизоди от хода на военните действия, участието на членове на Българското книжовно дружество (БКД) в Освободителната война и първите стъпки в изграждането на българската държава.

За желанието на българската емиграция в Румъния да се включи активно в започващите бойни действия научаваме от възванието на Българския централен комитет (БЦК) към народа:

“...Отечеството ни вика на оръжие! Нека първият гръм на руския топ да ни намери готови за тая свещена борба... Българи, напред! Бог и нашите братя руси също са с нас!...

Българи! Всички ний трябва да станем като един човек, да посрещнем нашите освободители и да съдействаме с всичките си сили на руската армия.” (12 април 1877 г., Букурещ.) (2)

С помощта на славянските комитети в Русия и българските благотворителни организации се създават първите три доброволчески дружини в Кишинев, а следващите — в Пловдив. Така започва своя боен път многочислена военна формация под името “българско опълчение”. В писмо на Найдено Геров до известния славянофил Иван С. Аксаков четем за искането на българи от Букурещ да изработят знамена за първа и втора опълченски дружини (3), а Евлогий Георгиев изпраща помощи за опълчението (4). Българското човеколюбиво настоятелство съдейства за закупуването на дрехи, храни, лекарства, медицински инструменти и материали, както и парични помощи (5). От очерка на Дабко Устагенчев, посветен на Руско-турската война, научаваме за поздравителен адрес на българската емиграция в Румъния до император Александър II. (6)

За обстановката в страната намираме по-подробни сведения в запазените писма на семейство Шишманови и Владимир Божинов до проф. Иван Шишманов. Още в деня на обявяването на войната Дунавската армия преминава р. Прут и започва форсирането на Дунав. За събитието Вл. Божинов пише:

“... Главното тук нещо, което занимава хората, е: вчера се свикаха гражданите в конака, дето ся прочете Царский ферман, който известяваше на всичките поданици, че войната ся е обявила. Следователно препоръчваха строго всекиго да си гледа работата и да бъде готов секий да посрещне неприятелите; за които ся каза, че минали вече река Прут; и от неделя ще гръмни първия топ. — освен туй днес е затворен всичкия пазар и мъжкия пол работи ... на калето; ... тъй също и Дунава е затворен...” (15 април 1877 г., Свищов) (7)

По-подробни данни за освобождението на Свищов се намират в семейната преписка на Шишманови:

“... подир са научихме, че Русите туриле мост долу при Стъклен Лозята и захванали да минуват, а Турски войски нямаше у Свищов [повече] от 1000 души и само 2 топа... тоест четири сахата можах да удържат, че като нададох да бегат... като че метла ги измете от Свищов...” (28 юни 1877 г., Свищов)

“... Мостът им е от враници и отгоре дъски, само 600 души от Русите паднали, а Турците като им са зная числото колко са паднали...”

... Русите ... като чуваме и зели Търново и Никопол ... у Свищов се бяха събрали 200 000 войска, но сега са по расправиха тези и ще додат други, у дома имахме 5 души големци и 60 души солдати и те бяха музиканти, но те стояха една неделя и си отидоха, а сега додоха други и дадохме къщата...

... Тук много младежи са писаха аскер и на дългия Иван син му Пепи беше са писал без дозволения на баща си ... имената дадох 6 хиляди българчета, но само 500 останаха, а другите отидоха с Русите да се бият [срещу турците]...” (28 юни 1877 г., Свищов) (8)

Настроенията сред българското население в навечерието на войната се проследяват в спомените на митрополит Климент (Васил Друмев) (9) и в част от писмата на Евлоги Георгиев до Найдено Геров. (10)

Подробен разказ за влизането на руските войски в Свищов и назначаването на първия губернатор на града се съдържа в писмо от роднини на Н. Геров, Рада и Кирко Киркович.

“... Ний впрочем у дома си все мисляхме, че заедно със щастливото преминаване през Дунава на русите Вий сте преминали с тях в Българско — ето защо почти всякой ден със жадни очи следяхме по вестниците, ще са оправдае ли предположението ни за Вас. Наконец оня ден получихме “Московски ведомости” от 16-ий текущого, гдето с голяма радост прочетохме за събитието, което се свършило в Свищов на 4 Юлия, в който тържествен ден Вий сте назначен за Губернатор на Западното Окръжие Русчуско с резиденция в Свищов. И тъй много сме честити като гледаме, че многогодишните ваши трудове за освобождението на нашия народ, наконец Ви възнаградиха с достойна награда — да управлявате една част от любимия ни български народ...”

... Прочие, дано Господ помогне на руското славно и победоносно оръжие да освободи и останалата част на нашите братя българи и така да ги избави от вековното иго турско...” (20 юли 1877 г., Кром) (11)

Много български патриоти оказват ценна помощ на руската армия като разузнавачи, строители на фортификационни съоръжения, доставчици на продукти, в санитарно-медицинското обслужване, преводачи и т.н. Научният архив на БАН съхранява важни документи за участието на членове на БКД в разглежданите събития. Председателят Марин Дринов е специално командирован от Харковския университет на разположение на канцеларията на княз В. А. Черкасски, ръководител на Временното руско управление (12). Отделни членове на Дружеството — Петко Р. Славейков, Атанас Шопов, Атанас Илиев и др., действат като преводачи и разузнавачи към командването на руската армия, за което след Освобождението са им връчени специални награди. Запазени са свидетелствата на Николай П. Палаузов от V армейски корпус, подписано от генерал Радецки, на Атанас Илиев и Кръстю Мирски за честната им и патриотична служба. (13)

В съхранените семейни преписки намираме сведения за освобождението на различни български градове: Тулча, Варна, Свищов, Тетевен, Плевен, Стара Загора. Така например в писма на роднини до Атанас Илиев четем за опожарената и разрушена от турците Стара Загора (14). Същия сюжет срещаме и в писмо на Петко Р. Славейков до сина му Иван:

“... Не мога да прежаля големите загуби, които мя сполетяха в отношение на филологическите и книжовните ми трудове, които са невъзвратими. Защото нищичко не избавих... но всичко пак може да ся попълни каквото е било, само това няма да са постигне никога, от това загубата, колкото е моя и ваша, толкоз повече е на народа, който ся лишава также от неоценими за него сбирки и трудове.” (15)

Темата “Плевен” присъства в писмото на Христо Геров до Н. Геров, в което той споделя радостта си от освобождението на града (16). С него започва общото руско настъпление и в края на декември Западният отряд, предвождан от генерал Гурко, навлиза в софийското поле. За напредването на войските научаваме от писмо на Атанас Илиев до Георги х. Николов. (17)

В Научния архив на БАН се пази и един оригинален списък на руснаци, участвали в освободителната война и имащи принос в изграждането на новата българска държава (18). Интерес представляват и уникалните снимки на първите български и руски паметници, чието изграждане започва на Шипка веднага след Освобождението. (19)

Съдбата на българите се решава от двата мирни договора — прелиминарния в Сан Стефано и окончателния в Берлин. Последният договор, категорично зачертаващ предварителните договорености от Сан Стефано, е тежък и трудно поправим удар върху българската национална кауза. Очевидно е, че Берлинското творение генерално се разминава с възрожденския идеал на българина за възстановяване на собствената му държавност. Извън територията на Княжеството остават безспорно български земи и население, което по брой надхвърля това в границите на официално признатата ни държава.

Новината за разпокъсването на България предизвиква вълна от всеобщи протести, отправени до Русия и Великите сили. Научният архив пази прошение от жителите на град Тулча до Александър II срещу присъединяването на част от Добруджа към Румъния; Възвание на Привременното българско управление в Македония към всички българи и славяни в подкрепа на борбата срещу разделянето на България; Мемоар до Великите сили в Цариград срещу Берлинския договор (20); както и много писма с призив за събиране на подписи в подкрепа на борбата за обединение на всички български земи.

Това богато документално наследство от фондовете на Научния архив на БАН помага да се съхрани и възвеличи паметта за героите от Руско-турската война. Защото саможертвата и подвигът на руските войници и българските опълченци дават основателен повод на признателните потомци да изберат 3 март за национален празник на България. Това е денят, в който на картата на Европа отново се ражда България.

Б Е Л Е Ж К И

- (1) НА БАН, ф. 26к.
- (2) НА БАН, ф. 46к.
- (3) НА БАН, ф. 18к.
- (4) НА БАН, ф. 18к.
- (5) НА БАН, ф. 34к.
- (6) НА БАН, ф. 1к.
- (7) НА БАН, ф. 11к.
- (8) НА БАН, ф. 11к.
- (9) НА БАН, ф. 54к.
- (10) НА БАН, ф. 18к.
- (11) НА БАН, ф. 18к.
- (12) НА БАН, ф. 104к.
- (13) НА БАН, ф. 103к; ф. 46к; ф. 59к.
- (14) НА БАН, ф. 46к.
- (15) НА БАН, ф. 113к.
- (16) НА БАН, ф. 18к.
- (17) НА БАН, ф. 46к.
- (18) НА БАН, ф. 59к.
- (19) НА БАН, ф. 46к.
- (20) НА БАН, сб. IX, ф. 19к, ф. 46к.